

УДК 347.45

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.1.15>

ВПЛИВ ВОЄННОГО СТАНУ НА ВИКОНАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ДОГОВОРІВ

Чорнописька В.З.,

*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри цивільного права та процесу
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»
ORCID: 0000-0002-3230-5971
e-mail: Viktoriia.Z.Chornopyska@lpnu.ua*

Капітан О.І.,

*доктор філософії в галузі права, доцент,
доцент кафедри права
Львівського національного університету
ветеринарної медицини та біотехнологій ім. С.З. Гжицького
ORCID: 0000-0002-1788-7838
e-mail: ola.kapitan1980@gmail.com*

Чорнописька В.З., Капітан О.І. Вплив воєнного стану на виконання цивільно-правових договорів.

Стаття присвячена дослідженню правових наслідків невиконання та неналежного виконання договірних зобов'язань в умовах воєнного стану, запровадженого у зв'язку зі збройною агресією російської федерації проти України. У роботі визначено, що воєнний стан і бойові дії відносяться до форс-мажорних обставин, однак їхнє офіційне визнання не є універсальною підставою для звільнення від відповідальності за всіма договорами. Ключовим є встановлення прямого причинно-наслідкового зв'язку між воєнними подіями та неможливістю виконання конкретного зобов'язання. Звертається увага на те, що судова практика фіксує випадки зловживання правом посилання на форс-мажор, коли сторони без достатніх підстав уникають виконання своїх обов'язків, що створює загрозу стабільності бізнесу, знижує довіру до договірних відносин і перевантажує судову систему.

Окремо проаналізовано роль Торгово-промислової палати України як спеціально уповноваженого органу, що видає сертифікати про підтвердження факту настання обставин непереборної сили. Підкреслено, що загальні листи ТПП носять інформаційний характер і не підтверджують конкретного випадку невиконання договору, тому не можуть бути єдиним і достатнім доказом у судовому процесі. Натомість сертифікати або інші документи, що підтверджують реальну неможливість виконання зобов'язання, мають першочергове значення.

У статті розглянуто особливості правового регулювання відносин між позичальниками і фінансовими установами на підставі Закону №2120-IX від 15 березня 2022 року, який передбачає тимчасове звільнення позичальників від нарахування штрафних санкцій і пені, заборону підвищення процентних ставок та обмеження дій іпотекодержателів. Водночас зазначено, що практика застосування цього закону виявила низку прогалин, зокрема відсутність чітко визначених механізмів надання кредитних канікул, що викликає конфлікти між банками та позичальниками.

Також проведено порівняння із застосуванням інституту форс-мажору під час пандемії COVID-19, коли також активно видавалися сертифікати ТПП, однак обставини пандемії та війни мають суттєві відмінності за масштабами та характером впливу на економіку. Зроблено акцент на розмежуванні понять «форс-мажор» (повна неможливість виконання договору) та «істотна зміна обставин» (ст. 652 ЦК України), яка лише ускладнює виконання зобов'язань, але не робить їх абсолютно неможливими.

У підсумку обґрунтовується висновок, що інститут форс-мажору в умовах воєнного стану потребує вдосконалення як у законодавчій, так і у судовій площині. Пропонується закріплення чіткої процедури доведення настання форс-мажорних обставин, визначення відповідальності за їх недобросовісне використання, а також формування сталої судової практики, яка забезпечить баланс між інтересами сторін і правову визначеність у договірних відносинах. Реалізація цих змін сприятиме підвищенню ефективності господарського обороту, стабільності економіки та утвердженню верховенства права в Україні.

Ключові слова: воєнний стан, форс-мажор, COVID-19, Цивільний кодекс, Торгово-промислова палата України, військова агресія, договір, договірне зобов'язання.

Chornopyska V.Z., Kapitan O.I. Impact of martial state on the execution of civil contracts.

The article is devoted to the study of the legal consequences of non-fulfillment and improper fulfillment of contractual obligations in the conditions of martial law introduced in connection with the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine. The work determines that martial law and hostilities are force majeure circumstances, however, their official recognition is not a universal basis for exemption from liability under all contracts. The key is to establish a direct causal relationship between military events and the impossibility of fulfilling a specific obligation. Attention is drawn to the fact that judicial practice records cases of abuse of the right to refer to force majeure, when the parties without sufficient grounds avoid fulfilling their obligations, which creates a threat to business stability, reduces trust in contractual relations and overloads the judicial system.

Separately, the role of the Ukrainian Chamber of Commerce and Industry as a specially authorized body issuing certificates confirming the occurrence of force majeure circumstances is analyzed. It is emphasized that general letters of the Chamber of Commerce and Industry are of an informational nature and do not confirm a specific case of non-fulfillment of the contract, therefore they cannot be the only and sufficient evidence in the legal process. Instead, certificates or other documents confirming the real impossibility of fulfilling the obligation are of paramount importance.

The article examines the features of the legal regulation of relations between borrowers and financial institutions on the basis of Law No. 2120-IX of March 15, 2022, which provides for the temporary exemption of borrowers from the accrual of penalties and fines, a ban on increasing interest rates and restrictions on the actions of mortgage holders. At the same time, it is noted that the practice of applying this law has revealed a number of gaps, in particular, the lack of clearly defined mechanisms for providing credit holidays, which causes conflicts between banks and borrowers.

A comparison is also made with the application of the force majeure institution during the COVID-19 pandemic, when CCI certificates were also actively issued, however, the circumstances of the pandemic and war have significant differences in terms of scale and nature of the impact on the economy. Emphasis is placed on the distinction between the concepts of "force majeure" (complete impossibility of fulfilling the contract) and "substantial change of circumstances" (Article 652 of the Civil Code of Ukraine), which only complicates the fulfillment of obligations, but does not make them absolutely impossible.

As a result, the conclusion is substantiated that the force majeure institution in martial law requires improvement both in the legislative and judicial spheres. It is proposed to establish a clear procedure for proving the occurrence of force majeure circumstances, determine liability for their unscrupulous use, as well as form a consistent judicial practice that will ensure a balance between the interests of the parties and legal certainty in contractual relations. The implementation of these changes will contribute to increasing the efficiency of economic turnover, economic stability and the establishment of the rule of law in Ukraine.

Key words: martial law, force majeure, COVID-19, Civil Code, Chamber of Commerce and Industry of Ukraine, military aggression, contract, contractual obligation.

Постановка проблеми. Військові дії та введення воєнного стану істотно вплинули на економічну сферу та договірні правовідносини в Україні. Значна частина договорів не може бути виконана у визначені строки або у повному обсязі. Постає питання: яким чином визначати наслідки невиконання чи неналежного виконання зобов'язань, які саме обставини можуть бути визнані форс-мажорними, і яким має бути порядок їх доведення? Також проблемним залишається питання зловживання сторонами правом на посилання на форс-мажор, що створює додаткове навантаження на судову систему.

Стан опрацювання проблеми. Проблематика правового регулювання форс-мажорних обставин активно досліджується як вітчизняними, так і зарубіжними науковцями. Зокрема, серед українських правників варто відзначити праці О. Дзери, В. Луця, Н. Кузнецової, І. Спасібо-Фатєєвої, які аналізували загальні питання виконання та забезпечення договірних зобов'язань. Окремі аспекти впливу воєнного стану на цивільно-правові зобов'язання розглядаються у працях М. Буроменського, О. Кохановської, В. Васильєвої. На міжнародному рівні питання форс-мажору як елементу договірного права вивчали М. Fontaine, F. De Ly, R. Zimmermann, які наголошують на важливості балансу між інтересами сторін і добросовісності у договірних відносинах.

Попри наявність наукових напрацювань, відсутність чіткого механізму доведення форс-мажору у вітчизняному законодавстві в умовах воєнного стану залишається проблемним аспектом.

Метою статті є аналіз правових наслідків невиконання зобов'язань у зв'язку з воєнним станом, дослідження сучасної судової практики щодо застосування інституту форс-мажорних обставин, а також формулювання пропозицій щодо вдосконалення правового механізму підтвердження та застосування форс-мажору в Україні.

Виклад основного матеріалу. Військова агресія російської федерації проти України істотно вплинула на всі сфери суспільного життя, зокрема й на можливість належного виконання цивільно-правових зобов'язань. Очевидно, що значна частина укладених договорів в умовах воєнного стану не буде виконана у повному обсязі. Тому актуальним є питання визначення правових наслідків невиконання чи неналежного виконання зобов'язань у зв'язку із введенням воєнного стану.

З огляду на це, для договорів, відмінних від позики, загального посилання на введення воєнного стану буде недостатньо. Наприклад, якщо покупець відмовляється оплачувати товар, отриманий під час воєнного стану, при тому що має кошти на рахунках, посилання на форс-мажор буде безпідставним, і він нестиме відповідальність на загальних засадах [1].

У юриспруденції термін «форс-мажор» означає надзвичайну й непередбачувану подію, що виникає незалежно від волі сторін договору та унеможливорює виконання ними своїх зобов'язань. У договірних правовідносинах форс-мажорні обставини виступають підставою для звільнення від відповідальності за невиконання домовленостей.

В Україні підтвердження факту форс-мажору здійснює Торгово-промислова палата України (ТПП), як це передбачено Законом України № 671/97-ВР «Про торгово-промислові палати в Україні» [2]. Відповідно до статті 14-1 цього закону, саме ТПП уповноважена видавати сертифікати про настання форс-мажорних обставин. Найбільш активно підприємці та фізичні особи зверталися по такі документи у 2020–2021 роках, під час пандемії COVID-19, коли виникла значна кількість спорів щодо невиконання умов договорів.

На відміну від пандемії, воєнний стан, бойові дії та пов'язані з ними руйнування інфраструктури мають масштабний і всеохопний характер. Враховуючи це, 19 лютого 2022 року ТПП видала загальний лист № 2024/02.0-7.1 [3], яким військові дії офіційно віднесено до форс-мажорних обставин. Цей документ можна додавати до пакета матеріалів під час судових процесів чи досудового врегулювання спорів. Водночас суд може оцінювати його значення по-різному, тож для більшої переконливості рекомендується отримати індивідуальні довідки ТПП, що підтверджують неможливість виконання конкретного договору через форс-мажор. Саме вони доводять причинно-наслідковий зв'язок між обставинами війни та невиконанням зобов'язань.

Законодавство прямо врегульовує вплив форс-мажору на відносини між позичальниками і фінансовими установами. Згідно із Законом України № 2120-IX від 15.03.2022 [4], на період дії воєнного стану та ще 30 днів після його завершення:

- позичальники звільняються від обов'язку здійснювати планові платежі й не несуть відповідальності у вигляді штрафів чи пені; вже нараховані після 24 лютого неустойки мають бути списані;
- кредиторам забороняється підвищувати процентну ставку у зв'язку з простроченням платежів (виняток – якщо договір передбачає змінювану ставку);
- іпотекодержач не має права протягом цього періоду відчужувати предмет іпотеки чи виселити мешканців.

Проте ці положення не вирішують усіх проблем. Деякі банки не погоджуються надавати позичальникам «кредитні канікули». Тому доцільним видається внесення змін до законодавства, які б передбачали обов'язкове надання кредитних канікул позичальникам у разі підтвердження їхньої фінансової неспроможності.

У сфері господарських відносин застосування форс-мажору залежить від умов конкретного договору: строків його дії, визначених підстав звільнення від відповідальності, наявності та змісту спеціального застереження. Спори щодо форс-мажору у зв'язку з воєнним станом розглядають господарські суди. При цьому ключовими будуть такі питання:

- чи повідомила сторона контрагента про неможливість виконати зобов'язання у найкоротший строк;
- чи існує безпосередній зв'язок між воєнними діями та невиконанням умов договору;
- у якому саме регіоні мали виконуватись зобов'язання (адже ситуація на заході й сході країни суттєво різниться);
- як саме у договорі визначено поняття форс-мажору та його наслідки [5].

Форс-мажор у праві розуміється як надзвичайна та непередбачувана подія, яка об'єктивно унеможливорює виконання стороною договору своїх зобов'язань. Його наявність може слугувати підставою для звільнення від відповідальності, однак не від самого обов'язку виконати зобов'язання.

У практиці Верховного Суду вироблено кілька ключових підходів щодо застосування цього інституту.

Сертифікат Торгово-промислової палати (далі ТПП) не є єдиним чи обов'язковим доказом настання форс-мажору. Суд оцінює всі надані сторонами докази в сукупності. Тому відсутність сертифіката не виключає можливості доведення існування форс-мажорних обставин іншими документами чи свідченнями.

Загальний лист ТПП, яким військові дії віднесено до форс-мажорних обставин, має лише інформаційний характер. Він не є сертифікатом у розумінні Закону «Про ТПП» і не підтверджує безпосередній причинно-наслідковий зв'язок між війною та невиконанням конкретного договору. Отже, використання цього листа як єдиного доказу не є достатнім.

Обов'язок доведення форс-мажору лежить на тій стороні, яка не виконала зобов'язання. Інша сторона (кредитор) повинна довести лише факт невиконання. Форс-мажор може підтверджуватися як сертифікатом ТПП, так і іншими доказами – актами державних органів, довідками, матеріалами про зруйнування чи неможливість доступу до об'єкта.

Форс-мажор не звільняє від відповідальності у вигляді інфляційних втрат та трьох відсотків річних. Такі платежі є способом компенсації та збереження вартості боргу, а не штрафною санкцією.

Сторона, яка зазнала впливу непереборної сили, повинна повідомити контрагента про неможливість виконання зобов'язання у найкоротший строк. Несвоєчасне повідомлення може позбавити права посилаючись на форс-мажор, якщо це прямо передбачено договором. При цьому сертифікат ТПП може бути поданий пізніше, але факт повідомлення має бути зафіксований вчасно.

Верховний Суд розрізняє два правові механізми:

- форс-мажор (ст. 617 ЦК України) – події, що роблять виконання зобов'язання неможливим [6];
- істотна зміна обставин (ст. 652 ЦК України) – ситуації, коли виконання залишається можливим, але суттєво ускладненим чи економічно не вигідним [6].

Наслідки також різні: форс-мажор звільняє від відповідальності, а істотна зміна обставин може стати підставою для зміни або розірвання договору.

Форс-мажор не має преюдиційного значення: він може впливати на одні зобов'язання сторони, але не поширюватися на інші. Тому суди окремо оцінюють обставини щодо кожного договору.

У сфері державних закупівель форс-мажор є підставою для продовження строків дії договору чи строків виконання зобов'язань. Водночас це можливо лише за взаємною згодою сторін, а не в односторонньому порядку чи за рішенням суду [7].

Факт запровадження воєнного стану в Україні не потребує додаткового доведення. Водночас сторонам договірних зобов'язань необхідно підтвердити наявність конкретних форс-мажорних обставин, які унеможливають виконання ними своїх обов'язків у зв'язку з агресією росії та окупацією частини територій України. Найчастіше такими обставинами є призупинення виробництва, знищення або пошкодження підприємств і установ, а також мобілізація працівників.

Важливо підкреслити, що форс-мажор не скасовує сам обов'язок виконати договір, а лише відтерміновує його реалізацію та звільняє від відповідальності, якщо існували об'єктивні причини. У період воєнного стану особливо значущим залишається виконання податкових та фінансових зобов'язань, адже їхнє ігнорування негативно впливає на бізнес та економіку країни загалом.

Таким чином, воєнний стан належить до обставин непереборної сили, які неможливо передбачити чи запобігти їм. Проте його офіційне визнання саме по собі не означає автоматичного застосування в усіх випадках як форс-мажору. Сторона зобов'язань повинна довести, що їх виконання є неможливим. Судова практика засвідчує численні випадки зловживання цим правом, коли воєнний стан використовується як привід для відмови від виконання обов'язків, що шкодить бізнесу та перерванню судової системи.

Отже, на законодавчому рівні необхідно вдосконалити процедуру доведення форс-мажору, визначити відповідальність за зловживання, а можливо й запровадити кримінальну відповідальність у таких випадках. У нинішніх умовах основним завданням кожного громадянина є підтримка Збройних Сил України та держави загалом, тому маніпуляції з правами, що погіршують ситуацію в країні, є абсолютно неприпустимими [8, с. 34].

Висновки. Проведене дослідження дозволяє висновувати, що воєнний стан та пов'язані з ним події об'єктивно належать до форс-мажорних обставин, однак їх офіційне визнання не звільняє автоматично від виконання усіх договірних зобов'язань. Ключовим чинником є доведення безпосереднього причинно-наслідкового зв'язку між обставинами війни та неможливістю виконання конкретного договору. Судова практика підтверджує: саме сторона, яка не виконала свої зобов'язання, повинна довести наявність форс-мажору, тоді як контрагент зобов'язаний лише підтвердити факт порушення.

Водночас аналіз практики свідчить про наявність зловживань, коли воєнний стан використовується як універсальне виправдання невиконання договорів, що призводить до негативних наслідків для бізнесу та перерванню судової системи. Тому на законодавчому рівні необхідно розробити

більш чіткі процедури доведення форс-мажорних обставин, у тому числі встановити обов'язковість повідомлення контрагента у визначені строки та уточнити правові наслідки недобросовісного використання цього інституту.

Особливу увагу слід приділити сфері фінансово-кредитних відносин, де попри ухвалення спеціальних законодавчих актів, продовжують виникати конфлікти між банками та позичальниками. Запровадження єдиних правил надання «кредитних канікул» у випадку підтвердженої фінансової неспроможності могло б значно знизити соціальну напругу та сприяти стабільності фінансової системи.

Таким чином, інститут форс-мажору в умовах воєнного стану потребує подальшого вдосконалення як на рівні законодавства, так і у правозастосовній практиці. Вирішення цих проблем сприятиме збереженню балансу інтересів сторін у договірних відносинах, підвищенню правової визначеності та зміцненню економічної стабільності держави у надзвичайних умовах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Воєнний стан: чи змінились наслідки невиконання цивільно-правових зобов'язань? URL: https://jurliga.ligazakon.net/analytys/210706_vonniy-stan-chi-zmnilis-nasldki-nevikonannya-tsivlno-pravovikh-zobovuyazan (дата звернення: 08.10.2025).
2. Закон України «Про торгово-промислові палати в Україні» № 671/97-ВР від 02.12.1997. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 08.10.2025).
3. Загальний лист Торгово-промислової палати України № 2024/02.0-7.1. Офіційний сайт Торгово-промислової палати України. URL: <https://ucci.org.ua/uploads/files/621cba543cda9382669631.pdf> (дата звернення: 08.10.2025).
4. Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану». База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text> (дата звернення: 08.10.2025).
5. Форс-мажор (воєнний стан) і порушення умов договорів. URL: <https://lotysh.com/fors-major-voennyi-stan/> (дата звернення: 08.10.2025).
6. Цивільний кодекс України. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 08.10.2025).
7. Практика Верховного Суду щодо форс-мажору та істотної зміни обставин. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2024_prezent/Prezent_fors_major_14_06_2024.pdf (дата звернення: 08.10.2025).
8. Возняковська К.А. Щодо питання укладення договорів у воєнний час. *Міжгалузеві диспути: динаміка та розвиток сучасних наукових досліджень*: матеріали конференції МЦНД (м. Рівне, 9 вересня 2022 р.). Рівне, 2022. С. 33–35.